

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.5+342.7

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розглянуто сутність і зміст категорій «права людини», «захист прав людини», «охорона прав людини», «забезпечення прав людини», «гарантування прав людини». Зроблено висновок щодо їх діалектичних взаємозв'язків. Обґрунтовано деякі напрями вдосконалення захисту прав людини в сучасному суспільстві.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, охорона прав людини, забезпечення прав людини, гарантування прав людини, правова держава.

Актуальність проблеми. Відомо, що однією із найважливіших ознак правової держави є повне визнання прав людини і створення ефективної системи їх захисту. Саме тому права людини в сучасній державі неможливо уявити без належним чином урегульованої та ефективно діючої системи їх захисту. Не випадково, що ідея визнання непорушної єдності правової держави, прав людини та їх захисту відображена в підсумковому документі «Конференції з людського виміру НБСЕ» (Копенгаген, 1990 р.), в якому записано: «Правова держава означає не просто формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність у досягненні і підтриманні демократичного порядку, а й справедливість, засновану на визнанні і повному прийнятті вищою цінністю людської особистості та гарантуванні цього установами, що утворюють структури, які забезпечують її найбільш повний вияв» [1, с. 653]. Конкретизуючи цю ідею, один із провідних фахівців у сфері теорії прав людини О. Лукашева відзначає, що «права людини не реалізуються автоматично навіть за сприятливих умов. Тому необхідні зусилля і навіть боротьба людини за свої права і свободи, які повинні органічно включатися в систему заходів, що становить механізм захисту прав людини» [2, с. 6].

Таким чином, можна констатувати, що зміст співвідношення між правовою державою та особистістю в сучасному суспільстві визначається не тільки обсягом прав і свобод, а й рівнем їх забезпечення і захисту. Звідси й випливає загально визнана теза про важливість і першочергову практичну необхідність наукового дослідження проблем правозахисного аспекту прав людини, який у відокремленому і гранично узагальненому вигляді являє собою інститут захисту прав людини.

Аналіз основних джерел і публікацій. Проблему захисту прав і свобод людини не можна віднести до недостатньо вивчених у юридичній науці. Так, питання забезпечення і захисту прав людини розкриваються в працях таких вітчизняних дослідників, як В. Ісакова, В. Бігун, С. Боднар, В. Васильчук, Н. Гайворонюк, Д. Гудима, С. Добрянський, М. Козюбра, А. Кучук, С. Максимов, П. Рабінович, Ю. Разметаєва та ін. Різні аспекти прав людини та їх захисту на рівні дисертаційних досліджень були розглянуті Д. Кутومانовим, О. Мірошніченко, С. Морозом, О. Пушкіною, О. Роговою, О. Шило та ін.

Значну увагу проблемі прав людини і їх захисту приділяли й російські дослідники. Так, загальнотеоретичним питанням захисту прав людини, а також різним аспектам їх правового регулювання присвячено роботи таких науковців, як С. Алексєєв, П. Анісімов, В. Баранов, А. Бережнов, Н. Витрук, А. Витченко, В. Горшеньов, В. Гулієв, М. Задніпровська, Ю. Єрьоменко, В. Карташкін, О. Коршунова, В. Куріцин, В. Кучинський, О. Лукашева, А. Малько, Г. Мальцев, Н. Матузов, В. Нерсесянц, В. Орзих, М. Папієв, Т. Радько, І. Ростовщikov, Ф. Рудинський, В. Сальніков, В. Синуков, В. Соколін, В. Туманов, Т. Шубіна, Ф. Фаткулін, А. Юнусов, Л. Явич та ін.

Разом із тим існує необхідність додаткового теоретико-методологічного дослідження захисту прав людини в демократичній державі з урахуванням специфіки самого демократичного політичного режиму, оскільки окреслена проблема повною мірою ще не розроблена.

Для досягнення *мети* дослідження необхідно проаналізувати зміст і сутнісні характеристики основних категорій предмета дослідження – «права людини», «захист прав людини», «охорона прав людини», «гарантування прав людини» та ін.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що «права людини – поняття, яке характеризує сферу соціальних можливостей особистості в економічній, політичній, культурній та інших галузях, котрі сучасні держави повинні гарантувати» [3, с. 302]. Зміст же поняття «захист прав» стосовно правової сфери в науковій літературі, як правило, розкривається за допомогою виявлення його співвідношення з такими поняттями, як «охорона прав людини», «забезпечення прав людини» та «гарантування прав людини». Це необхідно ще й тому,

що, коли йдеться про право як про юридичну форму, мають бути поняття, які з юридичної точки зору розкривають цю форму в динаміці. Якраз саме право на захист як правочин і розкриває поняття «захист», «охорона», «гарантування» та «забезпечення».

Необхідність розгляду даних категорій пояснюється також тим, що вони широко використовуються в тексті Конституції України. Словосполучення «захист конституційних прав і свобод людини і громадянина», «захист прав і свобод людини і громадянина», «захист» окремих прав людини можна знайти у статтях 7, 27, 32, 40, 42, 43, 46, 55, 92, 116 та інших Основного Закону. Наприклад, у ст. 3 проголошується, що «держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [4, с. 7].

Словосполучення «права і свободи гарантуються», «гарантується право людини» тощо використовуються у статтях 3, 22, 30, 32, 43, 46, 50, 53, 54, 57, 92, 102 та інших Основного Закону України. Наприклад, у ст. 8 Конституції констатується, що «норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [4, с. 8].

Також у тексті Конституції України вжиті такі словосполучення, як «охорона (прав людини)» (ст. 51) – «сім'я, дитинство і батьківство охороняються державою»; «створення умов для здійснення прав людини» (статті 43, 47) – «держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю» [4, с. 17]; «забезпечення прав людини» (статті 42, 53, 54) – «держава забезпечує доступність і безплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних навчальних закладах» [4, с. 19]. Ці та інші словосполучення характеризують, на наш погляд, ступінь доступності і захищеності прав людини і громадянина в українському суспільстві.

Таке різноманіття термінів, що визначають права людини та їх захист, і суттєві розбіжності думок у питанні їх тлумачення викликають певні труднощі. Тому чітке з'ясування їх сутнісних відмінностей, а також їх розмежування мають принципове значення для вирішення завдань нашого дослідження і сприятимуть обґрунтуванню деяких напрямів захисту прав людини в сучасному демократичному суспільстві.

З огляду на логіку дослідження доречно почати розгляд проблеми із висвітлення співвідношення категорій «захист прав людини» та «охорона прав людини». На сьогодні при вирішенні питання про співвідношення понять «захист» і «охорона» як у загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках можна виділити два принципово різних підходи.

Деякі автори поняття «правовий захист», «правова охорона» розглядають як синонімічні або такі, що замінюють один одного. Таке ототожнення цих понять у багатьох випадках є припустимим і виправданим.

Зокрема, відомий російський теоретик С. Алексєєв ставить знак рівності між захистом і охороною. Захист права він розглядає як державно-примусову діяльність, спрямовану на здійснення «відновних» завдань – на відновлення порушеного права, забезпечення юридичного обов'язку. Таким чином, на його думку, захист суб'єктивного права здійснюється державними органами в межах особливих охоронних правовідносин [5, с. 280, 193].

Використання цього підходу до вирішення питання про співвідношення розглядуваних понять багато в чому визначається тим, що чинне як російське, так і українське законодавство не проводить чіткого розмежування захисту й охорони: у багатьох випадках ці поняття за своїм змістом збігаються. Так, зокрема, у Конституції України, як уже відзначалося, використовуються словосполучення «захист прав людини» та «охорона прав людини», однак при цьому ніякого чіткого їх розмежування не проводиться.

Зауважимо, що в науковій літературі неодноразово робилися спроби розмежувати поняття «охорона прав» та «захист прав». При цьому пропонувалися різноманітні варіанти такого розмежування.

Наприклад, на думку російської дослідниці Б. Тихонової, охорона прав – це сукупність різних взаємопов'язаних заходів, які здійснюються органами державної влади і громадськими об'єднаннями та спрямовуються на попередження порушень прав людини або усунення перешкод, що не є правопорушеннями, на шляху реалізації прав і обов'язків особи. Під захистом же авторка розуміє примусовий щодо зобов'язаної особи законний спосіб відновлення порушеного права або самою уповноваженою особою, або компетентними органами [6, с. 11–15]. Отже, тут підставою для диференціації виступав момент правопорушення. До порушення прав діяли заходи охорони, після – заходи захисту. Гарантії відновлення порушеного права тут розглядаються через гарантії захисту в їх єдиному змістовому значенні. Ця позиція, на наш погляд, є спірною. Заходи захисту прав не можуть застосовуватися після порушення права, оскільки останнє потребує вже не захисту, а відновлення. Отож, можна сказати, що відновлення є елементом захисту. Механізм відновлення порушеного права є однією з форм захисту, але не захистом у цілому.

Інший російський правознавець І. Ледах уважає, що «захист прав і свобод людини і громадянина, виступаючи й конституційно-правовим, і міжнародно-правовим обов'язком сучасної держави, здійснюється за допомогою системи принципів, інститутів, механізмів і процедурно-правових правил, прямо або

опосередковано призначених для цих цілей» [7, с. 328]. На нашу думку, відносити захист прав людини тільки до обов'язку держави є не зовсім вірним і певною мірою обмеженим вирішенням цього питання.

Зазначений недолік долає у своєму визначенні А. Стремоухов. Він стверджує, що захист прав людини «являє собою примусову правову (у тому числі організаційну, матеріально-правову, процесуальну тощо) діяльність органів державної влади і управління, правоохоронних органів, громадських об'єднань, посадових осіб і державних службовців, а також громадян і не-громадян, яка здійснюється у законний спосіб з метою підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини» [8, с. 31].

Таким чином, можна констатувати, що захист прав людини має багатоврівневий характер і пов'язаний із природою самих прав людини, кожне з яких і є виявом збереження людиною своїх природних якостей та властивостей. Цим пояснюється особлива системотворча і регулятивна роль захисту прав людини стосовно прав людини в цілому і правових засобів їх реалізації. Саме тому «захист прав людини – це, по суті, головна мета будь-якої правової системи» [9, с. 435].

На наше переконання, поняття «охорона» з юридичної точки зору – це позитивний, статичний стан норм права, спрямованих безпосередньо на захист здійснення суб'єктивних прав і законних інтересів громадян від можливих порушень. При цьому охорона прав і інтересів громадян здійснюється поза конкретними правовідносинами, тоді як захист уже порушених прав завжди відбувається в межах конкретних деліктних правовідносин, виникнення яких небажане з точки зору інтересів як людини, так і держави.

Відзначимо також й інші відмінні риси охорони і захисту: а) якщо охорона прав здійснюється за допомогою як правових, так і неправових форм діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій, то захист – тільки через правові форми діяльності компетентних органів або уповноважених осіб; б) якщо засоби охорони права можуть бути розосереджені в правових та інших соціальних нормах, то захист права припускає наявність і дію конкретних засобів і способів, які встановлюються державою і закріплюються виключно в правових нормах.

Таким чином, можна констатувати, що захист існує тільки тоді, коли є якесь конкретне порушення, охорона ж, у свою чергу, існує й тоді, коли цього порушення немає. Це два різних за змістом поняття. Поняття «охорона» є більш ширшим за поняття «захист»: охороняється те, на основі чого здійснюється захист. Захист – це разова ситуація, викликана порушенням прав, що й вимагає активної протидії посяганням. До того ж охорона являє собою перманентно постійно триваючий потенційний захист, тобто це процес.

В умовах формування правової держави, коли право виступає вираженням волі всього народу, гарантії¹ (забезпечення) прав і свобод посідають провідне місце у системі заходів забезпечення прав.

Термін «забезпечення прав людини» зустрічається в юридичній літературі досить часто. Він розглядається у двох значеннях: по-перше, як діяльність державних органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян щодо здійснення своїх функцій, компетенцій, обов'язків із метою створення оптимальних умов для неухильного виконання правових приписів та правомірної реалізації прав і свобод; по-друге, як підсумок цієї діяльності, що виражається у фактичній реалізації правових приписів, прав і свобод громадян. Однак, на наш погляд, «забезпечення» можна аналізувати лише як процес або механізм, оскільки для результату є певне відповідне слово – «забезпеченість».

Російський правознавець І. Ростовщикова вважає, що забезпечення прав і свобод особи в широкому розумінні – це створення найбільш сприятливих умов для ефективної реалізації [10, с. 195]. На думку М. Вітрука, під забезпеченням прав і свобод розуміється система їх гарантування, тобто система загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, які гарантують їх правомірну реалізацію, а коли потрібно – й їх охорону [11, с. 195–196]. Однак, на наше переконання, дане визначення є не зовсім коректним у зв'язку з тим, що категорія «забезпечення» розглядається через забезпеченість. До того ж політичні, економічні, ідеологічні передумови та умови самі по собі не забезпечують реалізацію прав і свобод особи. Вони «стають власне гарантіями лише через юридичну форму, організаційні зусилля держави і суспільства», тобто забезпечення прав і свобод неможливе без наявності чітких організаційних і правових гарантій.

Висновки. Такі поняття, як «захист прав людини», «охорона прав людини» і «гарантія/забезпечення прав людини», діалектично взаємопов'язані. Вони є елементами один одного: не можна забезпечувати, не захищаючи і не охороняючи, так само як не можна охороняти, не захищаючи і не забезпечуючи. Однак у будь-якому разі основну роль відіграє сама людина, що активно реалізує своє невідчужуване право на захист.

Всеосяжним актом, який переводить права людини з доюрідичного стану в юридичний, є акт взаємного визнання і поваги державою особистості та особистістю – держави. Це зумовлене тим, що особистість і державна влада – взаємопов'язані явища. Державна влада безпосередньо впливає на становище особистості, стан її прав і свобод, а особистість бере участь у формуванні державної влади.

¹ Гарантувати (фр. *garantir*) – ручатися, забезпечувати, давати гарантію.

У зв'язку з цим необхідно підкреслити такий нюанс. Визнання прав людини означає й реалізацію прагнення людини їх захисту. Дійсно, держава гарантує права і свободи громадян, оскільки, аби забезпечити державний захист прав і свобод людини і громадянина, Конституція України передбачає систему юридичних форм і засобів їх здійснення, нерозривно пов'язаних із певними економічними, політичними, соціальними, ідеологічними умовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Документ Копенгагенского совещания // Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : Юристъ, 2001. – 718 с.
2. Конституция Российской Федерации и совершенствование юридических механизмов защиты прав человека : «круглый стол» // Государство и право. – 1994. – № 10. – С. 3–31.
3. Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.
4. Конституція України. – Х. : Право, 2012. – 63 с.
5. Алексеев С. С. Общая теория права : курс лекций : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 360 с.
6. Тихонова Б. Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Б. Ю. Тихонова. – М., 1972. – 16 с.
7. Ледях И. А. Общая теория прав человека / И. А. Ледях ; отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА, 1996. – 520 с.
8. Стремоухов А. В. Правовая защита человека: Теоретический аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. В. Стремоухов. – СПб., 1996. – 46 с.
9. Калинина Т. М. К вопросу о законодательной дефиниции понятия «правозащитная система» / Т. М. Калинина // Законодательская техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование : в 2 т. / под ред. В. М. Баранова. – Н. Новгород, 2001. – Т. 1. – 823 с.
10. Ростовщиков И. В. Обеспечение прав и свобод личности в СССР: вопросы теории / И. В. Ростовщиков. – Саратов : Изд. Сарат. ун-та, 1988. – 117 с.
11. Витрук Н. В. Социально-правовой механизм реализации конституционных прав и свобод граждан / Н. В. Витрук // Конституционный статус личности в СССР. – М. : Мысль, 1980. – 346 с.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Данильян О. Г.

Рассмотрены сущность и содержание категорий «права человека», «защита прав человека», «охрана прав человека», «обеспечение прав человека», «гарантирование прав человека». Сделан вывод об их диалектической взаимосвязи. Обоснованы

некоторые направления усовершенствования защиты прав человека в современном обществе.

Ключевые слова: права человека, защита прав человека, охрана прав человека, обеспечение прав человека, гарантирование прав человека, правовое государство.

TEORETIKO-METHODOLOGICAL PROBLEMS OF DEFENCE OF HUMAN RIGHTS ARE IN MODERN SOCIETY

Danilyan O. G.

Essence and maintenance of categories of «human right», «defence of human rights», «guard of human rights», «providing of human rights», «guaranteeing of human rights is examined in the article». Drawn conclusion concerning their dialectical intercommunication. Some directions of perfection of defence of human rights are grounded in modern society.

Key words: human rights, defence of human rights, guard of human rights, providing of human rights, guaranteeing of human rights, legal state.

УДК 340.12

С. В. Шефель, доктор філософських наук, професор

НООСФЕРНА КОНЦЕПЦІЯ В. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК УМОВА ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Уперше в науковій думці проблему екологізації правотворчості розглянуто крізь призму можливості її реалізації у контексті ноосферної концепції В. Вернадського, що надає необхідний для здійснення цієї процедури світоглядно-методологічний апарат.

Ключові слова: ноосферна концепція, екологізація правотворчості, соціопринородна коеволуція, гармонізація суб'єкт-об'єктних правовідносин у екосфері.

Актуальність проблеми. Глобалізація екологічної кризи гостро поставила питання про спроможність людства адекватно збагнути перспективи свого руху шляхом техногенізації і запропонувати життєствержуючу альтернативу розвитку цивілізації. Досвіду екологічної перебудови життя в межах окремих країн і регіонів світу, набутого принаймні за останні півстоліття, забракло, аби докорінно змінити ставлення людства у глобальному масштабі до проблеми його взаємостосунків з природним довкіллям. Інерція застарілих парадигм правового мислення ще доволі міцно тримає його у своїх тенетах.